

EBU'L-HASEN EL-MÂVERDÎ'NİN HİLAFET KURAMINDA DEVLET VE HALİFE

THE STATE AND THE CALIPH IN ABU'L-HASAN AL-MAWARDI'S THEORY OF THE CALIPHATE

Osman KAYHAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri; e-posta: 224267031001@ogr.selcuk.edu.tr,
ORCID ID: 0009-0007-2965-9502

Özet

Ebu'l-Hasen El-Mâverdî (450/974-1058) hicrî IV. yüzyılın son çeyreği ile V. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, Şâfiî mezhebine mensup önemli bir fakih ve siyaset adamıdır. Daha önce kelam ilmi çerçevesinde sınırlı biçimde ele alınan siyaset teorisi ve devlet idaresi meselesini, İslam düşünce tarihinde ilk defa müstakil bir konu olarak el-Ahkâmü's-Sultâniyye adlı eseriyle sistematik biçimde incelemiştir. Mâverdî, siyasal düşüncelerini sadece hukukî değil, aynı zamanda ahlaki bir zemin üzerine inşa etmiştir. Dahası Mâverdî bu yönüyle Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer ve Nâsihatü'l-mülûk gibi eserlerinde siyasetle ahlak arasında kurduğu ilişkiyi ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Sünnî siyaset düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Mâverdî'nin fikirlerinin şekillenmesinde, dönemin Abbâsî halifeleri ile bölgesel emirler arasında yürüttüğü elçilik görevleri ve halifeye yaptığı danışmanlıkların katkısı olmuştur. Bu çalışmada, Mâverdî'nin hilafet tasavvuru, özellikle el-Ahkâmü's-Sultâniyye adlı eseri merkeze alınarak devlet ve halife ekseninde ele alınacaktır. Mâverdî'nin siyaset teorisine yönelik yaklaşımları, sadece yaşadığı döneme değil, kamu hukuku bağlamında ortaya koyduğu ilkeler sayesinde modern devlet yapıları ve kurumlarının şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Mâverdî, Siyaset, Hilafet, El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Devlet

169

Abstract

Abu'l-Hasan al-Mawardi (450/974-1058) was an important jurist and politician of the Shafi'i school who lived in the last quarter of the 4th century and the first half of the 5th century. He systematically examined the issue of political theory and state administration, which had previously been dealt with in a limited way within the framework of theology, for the first time in the history of Islamic thought as an independent subject with his work al-Ahkâmü's-Sultâniyye. Mawardi built his political thoughts not only on a legal but also on a moral basis. Moreover, Mâverdî has detailed the relationship he established between politics and morality in his works such as Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer and Nâsihatü'l-mülûk. Mâverdî, who has an important place in Sunni political thought, had an important role in the formation of his ideas through his ambassadorial duties between the Abbasid caliphs of the period and the regional emirs, as well as his consultancy to the caliph. In this study, Mawardi's vision of the caliphate will be discussed in the context of the state and the caliph, especially by focusing on his work al-Ahkâmü's-Sultâniyye. Mawardi's approaches to political theory were influential not only in the period in which he lived, but also in the formation of modern state structures and institutions thanks to the principles he put forward in the context of public law.

Keywords: Mawardi, Politics, Caliphate, Al-Ahkam al-Sultaniyya, State

Giriş

İslam'da hükümet ve siyasi nizam sorunu öncelikle felsefeciler ve kelimciler tarafından tartışılmış sonrasında da bu konuyla ilgili fıkıhçılar tarafından görüşler ortaya konulmuştur (Menekşe, 2005, s. 136). İslam dünyasında siyasi alanda değerli eserler vermiş fıkıhçılar arasında ilk akla gelen isim de İmam Mâverdî'dir. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî 364/974-975 yılında Basra'da doğduğu bilinmektedir. Ailesi gülsuyu "mâû'l-verd" imalatı ve ticaretiyle uğraştığından "Mâverdî" lakabıyla tanınmıştır (Tiryaki&Başoğlu, 2025). İsim zincirinden de adının Ali, künyesinin Ebû'l-Hasan olduğu

anlaşıyor. İlk eğitimini doğum yeri olan Basra'da alan Mâverdî devrinin önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'a gelmiş ve burada eğitimine devam etmiştir. Fıkıh alanında ihtisas sahibi olmuş, Şâfiî fıkının tanınan simaları arasına girmiş ve Ustuvâ şehrine baş kadı olarak tayin edilmiştir (Sarıbiyık, 2004 s.21). Yaşadığı devirde halife ve devlet adamlarının takdirini kazanan Mâverdî, devletler arası diplomatik görevlerde de bulunmuştur (Sarıbiyık, 2004 s.22). Siyasi becerisi nedeniyle siyasilerin istişaresine önem verdiği bir isim olmuştur. Abbâsî halifelerinden Kâdir-Billah ve Kâim-Biemrillâh zamanında aktif olarak görevler almış, Abbâsî halifeleri ile Büveyhî emirleri arasında elçilik görevlerinde bulunmuş, ayrıca Kâim-Biemrillâh tarafından Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e elçi olarak görevlendirilmiştir. Elçilik vazifesindeki becerileri ve halifelik konumunun korunması hususunda emirliklere karşı gösterdiği başarısı nedeniyle halife Kâim-Biemrillâh kendisine "Akda'l-Kudât" unvanını vermiştir. 437/1045-46 tarihlerinde siyaset sahnesinden çekilen Mâverdî, bu tarihten sonra ders ve kitap telifi ile meşgul olmuş, 450/1058 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir (Tiryaki&Başoğlu, 2025).

Özellikle fıkıh alanında olmak üzere tefsir, hadis, kelam, edebiyat ve ahlak alanlarında eserler bırakmış olan Mâverdî'nin el-Ahkâmü's-sultâniyye adlı eseri, hilafet kuramına ilişkin bölümü dikkat çekmiş, İslam tarihinde hilafet/devlet ve siyaset konularında temel başvuru kaynağı olmuştur (Güner, 2002, s. 4). Diğer bazı eserlerinde de insanın ahlaki yapısı, erdemleri ve toplumsal yapısı itibarıyla siyasi konulara girmiş, ayrıca devlet başkanı ve üst düzey yöneticilerde bulunması gereken ahlaki nitelikler ile onların görevleri, sorumlulukları ve izlemeleri gereken siyasetten bahsetmiştir. Siyasetten bahsettiği bu eserlerini de Kâvânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk (Edebü'l-vezîr), Teshîlü'n-naẓar ve ta'cîlü'z-zafer, Naşîhatü'l-mülûk ve Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn olarak sıralayabiliriz. Bu çalışmada, Mâverdî'nin hilafet anlayışı, başta el-Ahkâmü's-sultâniyye adlı eseri olmak üzere, siyasal düşüncelerini içeren diğer temel eserleri de dikkate alınarak, devlet ve halife ekseninde analiz edilmeye çalışılacaktır.

1-Mâverdî'de Toplum-Devlet-Siyaset İlişkisi

İmam Mâverdî'nin devlet yönetimine ilişkin telif ettiği el-Ahkâmü's-sultâniyye'nin önsözünde; devletin idaresine ilişkin hükümlerin devlet adamları tarafından bilinmesi gerektiğini, ancak bu hükümlerin fıkıh kitaplarında dağınık halde bulunması sebebiyle öğrenme güçlüğüne neden olduğunu, bu nedenle dağınık hükümleri müstakil bir eserde bir araya getirerek devlet adamlarına yardımcı olmak gayretinde olduğunu ifade etmiştir (Erkal, 1988, s. 555). Mâverdî devletin dayandığı temelleri açıklarken ilk olarak tarihi argümandan hareketle, insanların tabiatları gereği birbirlerinden farklı ve birbirlerine muhtaç olduklarını, bunun da devletin başlangıcını oluşturan temel unsurlardan olduğunu söyler. Mâverdî devletin başlangıcı konusundaki bu görüşe ilave olarak dini etkidenden de bahsetmiştir (Akt. Akyüz, 2012, s. 124). Ona göre Allah insanları, zayıflıklarını hissetmeleri ve kendisine muhtaç olduklarını bilmeleri için aciz olarak yaratmıştır. Ancak bu şekilde insanlar ihtiyaçlarını giderme ve ilişki kurarak yardımlaşmada, birbirlerine diğer canlılardan daha muhtaçtırlar (Akt. Zavalsız, 2020, s. 8). Böylece insanların farklı özelliklerde oluşunu yardımlaşma sebebi saymıştır. Bu farklılıklardan doğan yardımlaşma ile bireyler devlet denilen yapıyı oluşturur (Akt. Akyüz, 2012, s. 125). Mâverdî dünyada insanların işlerinin düzgün ve uyumlu olmasını, huzurlu ve mutlu toplumsal düzenin sağlanmasını, genel olarak altı kaideye bağlar ki bu da devletin temellerini oluşturan kaidelerdir. Belirlediği kaideler ise şöyledir;

a) Uyulan Din: Mâverdî; dini, toplumu oluşturan insanların vicdanlarında hakim olan manevi bir otorite olarak görür. Dinlerin insanları olgunlaştırdığını, yasalara itaat bilinci geliştirdiğini, böylece de iyi bir insan ve yurttaş yetiştirdiğini söylemektedir.

b) Etkin yönetim: Mâverdi'ye göre, dinin korunması ve toplumsal düzenin sağlanabilmesi için gerekli olan ikinci kural ise kötülükleri bastırabilecek ve bozgunculuğu engelleyebilecek güçte bir sultanın varlığıdır (Akt. Zavalı, 2020, s. 264). Mâverdi, kamu düzeninin kargaşa ve fitneden daha üstün olduğu kabul edildiğinde, başka bir alternatif kalmadığı takdirde toplumun siyasi baskı altında yaşamayı kabullenmesi gerektiğini ve bunu dinin muhafazası için vazgeçilmez bir şart olduğunu ifade eder.

c) Kapsamlı adalet: Mâverdi'ye göre, toplumu kuşatan adalet düzeni ile insanlar kaynaşır, birbirlerine saygıyla yaklaşır, ülke bayındır hale gelir, servet artar, nesiller çoğalır ve devlet emniyette olur (Çağrı, 2010, s. 27). Mâverdi, adaleti devletin sağlayacağı düşüncesinden hareketle; melikin halkı arasında güçlü-zayıf, havas-avam ayrımı yapmadan kanunların uygulanmasında ve hakların edasında herkesi denk tutması gerektiğini söyler. Yöneticinin kendi aleyhine de olsa inşafı davranmasını, haklının hakkını vermesini, zulüm ve baskıyı durdurması gerektiğini söyleyerek halkın da bu şekilde ancak ilişkilerinde adaleti gözetmesini ifade eder. Halifenin mezalim mahkemelerine başkanlık yapmasını adaletin başka bir göstergesi saymış, bu şekilde başkanın soyutlanmışlık ve ululuk düşüncesinin karşısına basitlik ve ulaşılabilirlik düşüncesini koymuştur (Kallek, 2004, s. 249). Mâverdi, adaletin bir yönünün de insanlar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkacağını söyler. Bu ilişkiyi üst, ast ve dengine karşı olmak üzere üç şekilde açıklar. Astın üstüne karşı adaletin, sadakat, itaat ve geniş destek olduğunu; üstün astı karşı adaletin de yükümlülükleri kolaylaştırması, sıkıntıları gidermesi, istibdattan kaçınması ve yönetimde hakka uyması olarak ifade eder. Mâverdi devamla denklemin birbirlerine karşı adaletin ise bıkırtıcı ziyaretlerden kaçınmak, müstağni davranmayı terk etmek ve birbirlerine yük ve eziyet olacak davranışlardan uzak durmak olduğunu söyler (Aydın, 2020, s. 1091). Özetle belirtmek gerekirse Mâverdi'ye göre adalet, bireylerin birbirlerine karşı ilişkilerini belirleyen bir unsur olması yanında yöneticilerin tebaaya yaklaşımının sınırlarını ortaya koyan ve aynı zamanda iktidarın meşruiyetini de sağlayan bir unsurdur.

d) Genel Güvenlik: Mâverdi'ye göre genel güvenlik, insanların huzur içinde olduğu, yardım ve gayretlerinin arttığı, masumların huzur bulduğu, zayıfların dostluk kurabildiği durumdur (Akt. Zavalı, 2020, s. 279). Bu durumun aksi halinde ise kişi, kendini rahatta ve emniyette hissedemez. Güven bunalımının insanlarda kuruntuya, takıntıya yol açacağını böylelikle insanların maslahatlarını gözetmeyeceklerini, tasarruflarını sınırlayacaklarını, toplumun aynı zamanda yaşamı ve düzeni için gereken işleri kısıtlayacağını söyler (Kallek, 2004, s. 250). Kısaca genel güvenlik; siyasi ve toplumsal düzen ile iktisadi istikrarın tesisi için olumlu sonuçlar doğurmakta, güven bunalımı ise toplumda anarşinin yaygınlaşması başta olmak üzere iktisadi bunalım, geleceğe yönelik belirsizlik ve kötümserlik, işsizliğin artışı gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

e) Devamlı Bolluk: Mâverdi bolluğu açıklarken bu bollukla insanların her hallerinde rahatladığını ve zengin olsun fakir olsun herkesin bolluk nimetinden ortaklaşa faydalandığını ifade eder. Böylece insanların arasında haset ve kıskançlığın azalacağını, yokluk nefreti ile öfkesinin kalkacağını, zenginlik içerisinde rahatlayan insanların yardımlaşmasının ve hediyeleşmesinin artacağını ifade etmiş olur. Mâverdi, bolluğun kazançlarda ve ürünlerde olmak üzere iki türlü olduğunu, kazancın bolluğunun ürünlerdeki bolluğa bağlı olduğunu, onun da ilahi sebeplere dayandığını ve adaletin sonucu olduğunu söyler (Akt. Zavalı, 2020, s. 282-283). Bu sözleri ile hukuki / ahlaki olgunlaşmanın devletin istikrarı üzerindeki olumlu tesirlerine ilişkin toplumsal gözlemlerini aktarır (Kallek, 2004, s. 250). Sonuç olarak Mâverdi, bir devletin siyasi, sosyal, ekonomik istikrar kazanmasının bolluk ile olacağını, bolluğun sebebinin de adaletin tavizsiz uygulanması ve ahlaki esaslara uymakla olacağı görüşündedir.

f) Geniş Emel: Mâverdi geniş emeli insanın edinmekte ömrüne sığdıramayacağı şeyleri elde etmeye sevk eden bir özellik olarak açıklar. İlk neslin inşa ettiği yerlerden ikinci

nesil faydalanamayacak olsaydı her nesil muhtaç olduğu evleri, tarım arazilerini inşa etmek için yeniden çalışacaktı. Bunun da zorluğu ve imkansızlığı açıktır. Bu nedenle Allah (cc) insanların ruhuna geniş emeller yerleştirmiş ki bu sayede insanlar dünyayı imar edip medenileştirsın ve neticede dünyada düzen sağlansın, nesilden nesile uygarlık intikal etsin (Akt. Zavalı, 2020, s. 283). Kısaca belirtmek gerekirse geniş emel duygusuyla sağlanan medenilik ve uygarlık devlet düzeninin vazgeçilmez unsurlarındandır.

Mâverdî, insanın sosyal ve bireysel doğasını esas alarak siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenin çeşitli boyutlarını değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeler aracılığıyla bir devletin hangi esaslar üzerine bina edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2-Mâverdî’de Halife Seçimi ve Halifede Aranılan Özellikler

Zamanının şartlarıyla sıkı bir ilişki içinde ortaya koyduğu hilafet anlayışıyla Mâverdî, hilafeti merkeze alan bir devlet yapısı ortaya koymuştur (Güner, 2003, s. 251). Mâverdî’nin ideal devlet yapısında halife merkezde olup, diğer kamu görevlileri de doğrudan halifeye bağlı olarak bu sistemde yerini almaktadır. İmamet olarak tanımladığı devlet başkanlığı için, din ve dünya işlerini yürütmek üzere nübüvve halef olarak ortaya çıktığını belirtir (Akt. Şafak, 1976, s. 5).

Siyasetin en üst makamı kabul edilen devlet başkanının gerekliliğine ilişkin iki görüşten bahseden Mâverdî, bunların akli ve şer’i olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Akli gerekçelere ilişkin olarak insan doğasının yapısıyla ilgili açıklamalara yer veren Mâverdî, bu bağlamda insanın doğası gereği çatışmacı bir özelliğinin bulunduğunu, başkalarıyla rekabet içinde olduğunu, dolayısıyla da onlara doğruyu gösterecek haksızlıkları önleyecek ve birtakım ilkelerle aralarını düzeltecek siyasi bir otoriteye ihtiyacın bulunduğundan bahsetmiştir (Akt. Şafak, 1976, s. 5). Dahası o toplumsal düzenin sağlanmasını da ikinci akli gerekçe olarak belirlemiş, “güçlü sultan” ilkesi gereğince topluluk yaşantısının mutlaka düzenleyici ve emredici bir otoriteyi gerektirdiğini vurgulamıştır (Akt. Zavalı, 2020, s. 264). Bir anlamda toplumsal düzenin sağlanması ve ayakta kalması, adaleti tesis edip uygulayacak bir otoriteyi(devlet başkanı) gerekli kılar.

Mâverdî, devlet başkanının gerekliliğine ilişkin şer’i delillerden bahsetmiş ve ilk olarak bu konuda İcmânın olduğunu ifade etmiştir (Akt. Şafak, 1976, s. 5). Burada sahabenin ve geçmiş dönem İslam ümmetinin kendilerini idare edecek ve bir arada tutacak aynı zamanda her türlü tehlikeden koruyacak bir başkanı seçmek konusunda fikir birliği içerisinde olması İcmânın varlığına delil teşkil etmektedir. İkinci olarak da otoriteyi sağlayan bir devlet başkanıyla dinin korunacağı düşüncesidir. Ona göre dini hükümleri korumak ve onların uygulanmasını sağlamak devlet başkanının varlığını gerekli kılmaktadır (Akt. Zavalı, 2020, s. 269). Böylece Mâverdî, imamet (devlet başkanlığı) bir insan topluluğu için gerekliliği konusunu akli ve şer’i delillerle temellendirmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere Mâverdî, aynı ülkede birlikte yaşama iradesi gösteren bireylerin toplumsal bir düzene ulaşabilmesinin ve bu düzeni sürdürebilmesinin ancak meşru ve etkin bir otoritenin varlığıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu da siyasal iktidarın kendisinde somutlaştığı güçlü bir sultanı yani imamı/halifeyi gerekli kılmaktadır. İmanın/halifenin ise bu göreve gelişini iki şekilde ele almıştır.

a) Halifenin seçimle belirlenmesi: Mâverdî ilk dört halifenin seçim yöntemini esas alan bir hilafet nazariyesi geliştirmiş, böylece din, dil, ırk ve kültürleri farklı insanları bir arada tutan İslam devletinin birliğini sağlamaya ve onun bekasını korumaya çalışmıştır (Kallek, 2004, s. 236). Halifenin ya seçmenlerin seçimiyle ya da önceki halifenin tayiniyle hilafet makamına geleceğini söylemiştir (Akt. Şafak, 1976, s. 7). Halifenin seçimini, yaşadığı

dönemin şartları gereği sahabe dönemindeki uygulamaları esas alarak belli sayıdaki seçici kurula havale etmiştir. Halife seçiminde halifeyi seçecek olan seçmenler heyetindeki (Ehlü'l-Hall ve'l-Akd) kimseler için birtakım şartlar aramıştır. Bu şartlarla ilgili olarak bu kimselerin her yönüyle doğru bilinen adil kimseler olmalarını, halifede aranılan şartları bilmelerini ve birden fazla aday olması durumunda da hangisinin halifelğe daha ehil olduğunu anlayacak anlayışa sahip olmaları gerektiğini söyler (Akt. Şafak, 1976, s. 6). Öyle görünüyor ki Mâverdî'nin halife seçiminde sınırlı sayıdaki ehlü'l-hal ve'l-akdi yeterli görmesi; hem halife seçiminin bir an önce sonuçlandırılmasını, dolayısıyla siyasi istikrarın sağlanmasını, hem de halife seçiminde ilk devir uygulamalarının meşruiyetini vurgulayarak Şia'ya karşı tavır almasını gösterir. Ayrıca ilk devirlerde, sınırlı sayıdaki seçmenler heyetinin halife seçimlerinde meşruiyet gerekçesi sayılması, günümüzde makul gözükmesi de açıktır ki o dönemin şartlarında halifenin genel seçimle belirlenmesi imkan dahilinde değildir (Kallek, 2004, s. 240). Mâverdî, halifenin toplum üzerindeki iktidarı ve meşruiyetinin kaynağı olarak toplum iradesini kabul eder. Bunun da toplumu yani Müslümanları temsil edebilecek, onların güvenini kazanmış, bilgili ve derin anlayışa sahip seçici kurul ile olabileceğini düşünmektedir.

b) Veliyaht usulü ile halife tayini: Mâverdî, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i halife olarak aday göstermesini, Müslümanların da bunu kabul etmesini örnek göstererek halifenin bir önceki halife tarafından tayini konusunda icmanın oluştuğunu dile getirmiş ve veliaht usulü ile tayini uygun görmüştür (Akt. Şafak, 1976, s. 11). Veliyaht usulüyle bir imamın tayin olacağı durumlarda ise; imamın imamlık şartlarına en layık ve en kuvvetli adayı bulması gerektiğini söylemiştir. İmamlığa uygun bir aday tespit edildiğinde veliaht tayin edilene tayin edenin yani halen imam olanın biatının daha etkili ve geçerli olacağını, burada seçmenler heyetinin rızasının aranmasına gerek olmadığını ifade etmiştir (Akt. Şafak, 1976, s. 12). Mâverdî'nin yukarıdaki ifadelerinden anlaşılan husus, halifenin belirlenmesi işinin bir tayin işi olduğu ve bu işin tamamlanması için başka bir işleme gerek olmadığıdır (Menekşe, 2005, s. 145). Ayrıca hilafet görüşü için ideal kabul ettiği dört halife dönemindeki şartlara göre veliaht tayininin uygun olduğunu düşündürür. Bu durumu halifenin babası ya da oğlunu veliaht olarak belirlemesi durumundaki açıklamalarından anlayabiliriz. Halifenin babası ya da oğlunu veliaht olarak belirlemesi durumunda üç çözüm yolundan bahseden Mâverdî ağırlıklı olarak baba ya da oğul gibi bir yakının veliaht olarak belirlenmemesi gerektiğini belirtir (Akt. Şafak, 1976, s. 12). Ancak nihai noktada halifenin seçimini İslam toplumu adına yaptığını, halifelik özelliklerini kaybetmediği sürece de bunun bağlayıcı olduğunu ifade eder.

Genel olarak belirtmemiz gerekirse Mâverdî, imam olabilme şartlarına sahip birinin hilafete geliş yollarını iki yolla açıklamıştır. Bu yollardan ilkinin yukarıda özellikleri sayılan toplumun ileri gelen seçici kurulu tarafından seçilmesi, ikinci olarak da hilafet makamında bulunan halifenin veliaht tayini şeklinde olabileceğidir.

Devlet başkanlığı(hilafet) görevinin yerine getirilmesi gereken farz- kifaye hükmünde bir görev olduğunu belirten Mâverdî bu görevi yerine getirecek olan halife için bir takım özellikler aramıştır. Ona göre halife her yönüyle adil olmalı; hilafetle ilgili bütün işlerde içtihatla bulunabilecek derecede ilim sahibi olmalı; kulak, göz, dil gibi organları-bunlarla yapabileceği işlerinde kolaylık olması açısından-sağlam olmalı; hareket etmeye engel organ sakatlıklarından salim olmalı; genel idari işler ile halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan bilgiye sahip olmalı; düşmanla savaş ve halkı korumaya imkan veren güç, kuvvet ve cesarete sahip olmalı; son olarak da nesepece Kureyş'e mensup olmalı görüşündedir (Akt. Şafak, 1976, s. 6). Kureyş'e mensubiyet özelliği haricindeki özellikler için delil getirme ihtiyacı hissetmeyen Mâverdî, Halife de aradığı bu şarta ilişkin olarak da açıklamalarda bulunur (Çiftçi, 2012, s. 104). Bu şartla ilgili kendi dönemindeki tenkitlere; Hz. Ebu Bekir'in Sakife'de Ensar'a karşı Hz. Peygamber'e nispet edilen "Devlet başkanı imam

Kureyş'tendir."¹ sözünü delil getirdiğini, Ensar'ın da buna muhalefet etmediğini, ayrıca geçmiş dönem Müslümanlarında, bu konuda icmanın oluştuğunu belirtmiştir (Akt. Şafak, 1976, s. 6). Bu açıklamalarıyla Mâverdî'nin özellikle Fatımîlerin hilafet iddialarına karşılık, Kureyş nesebine mensup Abbâsî halifesinin meşruiyetini temellendirme ve muhafaza etme çabasına girdiği söylenebilir.

Yöneticide aranması gereken vasıflar bakımından Mâverdî'nin ilk vurguladığı nitelikler, adaletli oluşu ve dinî-ilmî yeterliliğe sahip bulunmasıdır. Aynı zamanda sünî dört fıkh mezhebinin ortak görüşüyle de örtüşen bu iki temel vasıftan yoksun olan bir kimse, Mâverdî'ye göre halife değil ancak melik veya sultân sıfatlarıyla tanımlanabilir (Bardakçı, 2018, s. 934).

Mâverdî, bir devlette iki ayrı halifenin hilafete getirilmesi meselesinde, ikisinin de halifeliğinin gerçekleşmeyeceğini belirtir (Akt. Şafak, 1976, s. 10). Döneminde nübüvvete kıyasla birbirinden uzak ülkelerde aynı anda iki veya daha fazla halifenin varlığını uygun gören görüşler olsa da o, bu görüşün İslam hukuku açısından uygun olmadığını dile getirir. Yaşadığı dönemde, Müslümanların siyasi parçalanmışlık tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ve bu parçalanmışlığın da Fatımîler ve Endülüs Emevîler ile başlangıç teşkil ettiğinin farkında olan Mâverdî; bu tehlikeden dolayı iki farklı bölgelerde de olsa aynı anda iki farklı halifenin Müslümanları kesinlikle idare edemeyeceğini ifade eder (Çiftçi, 2012, s. 111). Bu şekilde siyasi otoritenin kesinlikle bölünemeyeceğini ifade etmek isteyen Mâverdî, bunun aksi olan aynı yetkiye sahip iki halifenin olması durumunda bir kaos durumunun ve parçalanmanın söz konusu olacağını söyler. O, döneminde Müslümanların bütünlüğünü, dolayısıyla istikrarını sağlayacak otoritenin -Ehli Sünnet'in de temsilcisi ve koruyucusu olarak gördüğü- Abbasi hilafeti olduğunu düşünür.

3-Mâverdî'de Halifenin Vazifeleri ve Yönetimde Liyakat

Mâverdî; Müslümanları sevk ve idare etmede Hz. Peygamber'e halef olmasından dolayı devlet başkanına halife unvanının uygun görüldüğünü ifade eder (Akt. Şafak, 1976, s. 19). Ona göre devlet başkanı, "hilâfetü'n-nübüvve" misyonuyla dinin korunması ve yayılması ile İslam topraklarındaki toplumun dünyevi idaresini yüklenmiş olur (Kallek, 2004, s. 237). Böylece Mâverdî, idealize ettiği halifenin görevlerini şu şekilde sıralamıştır

Dinin vaaz olunan kaidelerine ve ümmetin icmasına uygun olarak korunması devlet başkanının ilk görevidir (Akt. Şafak, 1976, s. 19). Böylelikle dinin bidatlerle fesada uğramasından ve halkın kötülüklerden korunması amaçlanmış oluyor.

İhtilafı kimselerin ihtilafını çözmede, çekişmeli kimselerin çekişmesine son vermede, merhametin temininde dini hükümlerin tatbik edilmesi (Akt. Şafak, 1976, s. 19). Devlet başkanı, insanların temel haklarının korunmasını sağlayarak toplumda güven ve huzurun teminini sağlar.

Allah'ın koyduğu yasakları aynen uygulayarak değiştirilmesinin önlenmesi, insanların haklarının korunması (Akt. Şafak, 1976, s. 20). Devlet başkanının buradaki görevi de halk arasında ayırım yapmadan işledikleri suça göre, İslam'ın koymuş olduğu hükümler neyse onu uygulaması, böylece haksızlık yapmamasıdır.

Vatana ve milletin dinine, canına, malına kast eden düşmanlara karşı savaş hazırlığı yapması, sınırları güçlendirmesi (Akt. Şafak, 1976, s. 20). Devlet başkanı bu göreviyle; ülkesinde yaşayan tüm halkın güvenliğini sağlamak ve düşmanlara karşı caydırıcı tedbirler almakla sorumludur.

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX, 318, no:12307.

İslam'ın bütün dinlerden üstün olduğunun ispatı için çalışmak, davete rağmen İslam'a girmeyenlere karşı Müslüman oluncaya veya cizye vermeyi kabul edinceye kadar savaşmak (Akt. Şafak, 1976, s. 20). Devlet başkanına burada İslam dininin diğer milletlere ulaştırılmasını ve tebliği vazifesini veriyor.

Korku, zulüm ve baskı yapmaksızın dini nass ya da icthat kurallarına göre üzerine farz olan kimselerden zekat, vergi ve ganimetlerin toplanması (Akt. Şafak, 1976, s. 20). Devlet başkanı herhangi bir haksızlık yapmadan ve korku ortamı oluşturmaktan İslam'ın kişilere yüklemiş olduğu mali görevleri yerine getirmelerini sağlar.

İsraf ve cimrilik yapılmadan hak eden kimselere hazineden zamanında yardımlarda bulunması (Akt. Şafak, 1976, s. 20). Devlet başkanı bu göreviyle mali dengeleri sarsmadan yardıma muhtaç kimselere zamanında hak ettikleri yardımı yerine getirir.

Devletin işleyişinin emniyet ve güven içinde yürümesi için devlet kademelerine ehil ve güvenilir kimseler ile halkı ıslah için nasihatçilerin yerleştirilmesi (Akt. Şafak, 1976, s. 20). Devlet başkanı devlet işlerinin herkes için düzgün eşit yürümesi ve halkın dini/ahlaki bozulmasını engellemekle sorumludur.

Toplumun işlerini bizzat idare etmesi, onların hallerinden haberdar olması (Akt. Şafak, 1976, s. 20). Devlet başkanı, görevini eğlencelerle ya da ibadetlerle ihmal etmemeli aksi halde tayin ettiği memurları görevini aksatabilir ya da hainlik edebilir.

Halifeye itaat konusunda Mâverdî; halife üzerine düşen görevleri yerine getirirken öncelikle halkın lehine veya aleyhine fark etmeksizin Allah'ın emir ve yasaklarına göre hareket etmesi gerektiğini ve böyle devam ettiği müddetçe de halkın ona itaat etmesi gerektiğini savunur (Akt. Şafak, 1976, s. 20-21). Bu durum halifenin tebaa üzerindeki hakkıdır. Ancak; halife, hilafet akdinin gereği olan yukarıdaki görevleri yerine getirmekten aciz olursa tebaanın ona karşı olan itaat ve emirlerini yerine getirme sorumluluğu da düşer ve halife azledilmiş sayılır (Kallek, 2004, s. 242).

Mâverdî halifenin yönetim ve devlet kademelerinde liyakat sahibi kimseleri görevlendirme yükümlülüğünü hatırlatır. Bilgi, tecrübe, beceri aranmaksızın makamların babadan oğula geçişine karşı çıkmakta, âtil bir durumun ortaya çıkmaması için meslekler arasında kâbiliyete dayalı geçişleri onaylamaktadır. Bu görüşüyle dezavantajlı bir geçmişe sahip olmasına rağmen üstün vasıflara sahip kişilerin engellenmesine bir karşı duruş sergiler (Kallek, 2004, s. 251). Devlet makamlarına görevlendirmelerde, ilk olarak kişilerin ahlakını, yeterliliğini, asaletini ve himmetini araştırmakla yükümlüdür. Sonrasında- acil durumlarda hızlı müdahale için- merkezden uzak yerlere öncelik verilerek istihbarat teşkilatıyla bu kişilerin hal ve gidişatlarının sürekli denetlenmesi, doğruluklarının ve güvenirliliklerinin güvence altına alması zorunludur (Kallek, 2004, s. 252). Ona göre hilafet yani devlet yönetiminde esas olan husus, gerek âvam olsun gerekse havâs, herkesin hak ettiğini almasıdır. Devletin temel kaidelerinden olan kapsamlı adaletin devlet kurumlarında bizzat uygulanmasıdır. Bu şekilde halife devlet yönetiminde keyfi uygulamalardan ziyade hukuk, gelenek ve örfe göre belirlenmiş kurallara göre hareket eder. Ayrıca devlet görevlilerinin yeterli en az düzeye indirilmesi gerektiğini, aksi takdirde bürokrasinin halka yük olacağını ifade eder.

Sonuç

Mâverdî'nin devlet organizasyonunun temeli kabul edilen 'uyulan din', 'etkin yönetim', 'kapsamlı adalet', 'genel güvenlik', 'devamlı bolluk' ve 'geniş emel' konularıyla ilgili açıklamaları, hilafet bağlamında doğrudan halifeyi ilgilendiren görüşleridir. Otoriteyi elinde bulunduran halife, melik veya sultanların bir nevi devlet olarak algılandığı dönemde

yaşayan Mâverdî; halifenin dini, dünyevi yetkilerini detaylı bir şekilde ele alarak halifenin yönetim sorumluluğunu ön plana çıkarmıştır. Böylece topluma ve özellikle fiili yönetimi elinde bulunduran melik ve sultana, halifenin gerçek konumunu hatırlatması, onlara bir uyarı mahiyetindedir. Üstelik eserini tarihi tatbikatlara, özellikle de Hz. Peygamber dönemine varan argümanlarla ve önde gelen İslam hukukçularının görüşleriyle desteklemesi onu neredeyse dokunulmaz bir belge haline getirmiştir.

Mâverdî, Hz. Peygambere halef olarak bu görevi üslenen kimselerin(halife) ahlâkî özellikler bakımından Hz. Peygambere benzerliklerinin bulunmasını, kendilerini ahlaki olarak arındırmış olmaları gerektiğini söyler. İmam ya da emir makamlarına getirileceklerin, ancak üstün ahlâka sahip olmalarıyla konumlarını ve yetkilerini doğru kullanabileceklerini belirtir. Ayrıca insanlara rol model olacaklarından dolayı yüksek ahlâklı kişiler olmalarının, toplumsal ahlâkın gelişmesi açısından önemli olduğunu çünkü toplumsal barışı, huzuru emreden bir kişinin, önce bunun gereğini kendisinin yerine getirmesi gerektiğini, aynı şekilde kargaşa ve bozgunculuğu yasaklayan kişinin de öncelikle kendisinin bunu terk etmesi gerektiğini söyler. Yani yöneticiler üstün ahlâka sahip olmak için öncelikle kendilerini yönetmeli ve en güzel işleri icra etmelidirler. Bu sayede kamunun vicdanında iktidarlarını meşrulaştırırlar, halk nezdinde saygınlık kazanırlar.

Devlet yönetiminin en uygun şekliyle tesisini sağlayan ilkenin adalet olduğu vurgulayan Mâverdî, devlet yönetiminde ehliyet ve liyakati esas almış, adaleti ise yönetimin meşruiyet temelini oluşturacak bir unsur olarak görmüştür. Çünkü o devlet yönetimini, adaletle uyan ehil insanların bulunduğu bir mekanizma olarak görür. Devletin vergi almada vatandaşına haksızlık yapmaması, davaların görülmesi sırasında hakkaniyetli olması gibi her bir icraatında adalet ilkesini şart koşar. Yine adaleti devlet başkanının ve yönetiminin keyfi davranışlarını sınırlayan değerli bir ilke ve onun otoritesini sınırlayan bir erdem olarak kabul etmiştir.

Mâverdî, toplum hayatına yeni giren siyasi kurumları İslami anlayış çerçevesinde yeniden yorumlamış ve bu kurumları ahlaki denetim altına almayı hedeflemiştir. Nitekim onun idealize ettiği hilafet anlayışında hukuk alanı baskındır. Devlet yönetimi konusunda da yöneticilerde liyakati, yönetimde adaleti, yöneticinin topluma ve Allah'a hesap vereceği bilincinde olmasını, işlerinde insanlarla istişare içinde olması gibi İslami esaslar üzerinde durmuştur. Mâverdinin siyaset ve yönetim anlayışı İslami değerler üzerine bina edilmiş, adalet ve liyakat temelli bir yönetim modelini ortaya koymakta, aynı zamanda ideal devlet arayışlarına da ışık olabilecek önemli bir teorik katkı olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Akyüz, V. (2012). Fârâbî'den Abduh'a siyâsî düşünce. İz Yayıncılık.
- Aydın, F. (2020). Ahlâk ve siyasetin belirleyici ilkesi olarak adalet: Mâverdî merkezli okuma. Eskiye, 1077-1094.
- Bardakçı, S. (2018). Yönetim şekline kelâmî açıdan güncel bakış. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 926-935.
- Çağrı, M. (2010). Mâverdî'ye göre yönetim ahlâkı. Din ve Hayat İstanbul Müftülüğü Dergisi, 24-29.
- Çitçi, O. Z. (2012). Mâverdî'ye göre din-devlet ilişkisi (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erkal, M. (1988). El-Ahkâmü's-Sultâniyye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. TDV Yayınları.

- Güner, A. (2002). Mâverdî'nin hilafet kuramının tarihsel arkaplanına bir bakış (I). D.E.Ü. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3-36.
- Güner, A. (2003). Mâverdî'nin hilafet kuramının tarihsel arkaplanına bir bakış (II). D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 227-252.
- Kallek, C. (2003). Mâverdî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 185. TDV Yayınları.
- Kallek, C. (2004). Mâverdî'nin ahlâkî, içtimaî, siyasî ve iktisadî görüşleri. Divan İlmi Araştırmalar, 219-265.
- Menekşe, Ö. (2005). Ehl-İ Sünnet düşüncesinde devlet anlayışı: Mâverdî örneği. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 135-148.
- Sarıbıyık, M. (2004). Siyaset sanatı: Nasihatü'l müluk. Özgü Yayınları.
- Şafak, A. (1976). El-Ahkâmü's-Sultâniyye. Bedir Yayınevi.
- Tiryaki, K. B., & Başoğlu, T. (2025, May 10). İslam düşünce atlası. Mâverdî. <https://islamdusunceatlası.org/maverdi/286>
- Zavalsız, H. (2020). Edebü'd-dünya ve'd-dîn. Tahlil Yayınları.